

WANA NEWS AGENCY/Reuters

תפיסת ההרתעה של איראן

אפרים קם

המשטר האיראני נדרש להתמודד עם יריבים בעלי עוצמה, המציבים מולו אתגרים ואיומים צבאיים, כלכליים ומדיניים. המענה האיראני לאתגרים אלה הוא בניית מערך של כלים להרתעת יריביו. הבסיס העיקרי למערך ההרתעה זה הוא מאגר ענק של טילים שונים, שנבנה באיראן ובידי מיליציות שיעיות ובראשן חזבאללה, כאשר המיליציות מיועדות גם ללחימה קרקעית נגד יריבי איראן. על אלה נוסף מערך ימי גדול, המאיים לשבש את השיט ואת יצוא הנפט דרך המפרץ הפרסי. אם איראן תשיג נשק גרעיני, יצטרף גם הוא למערך ההרתעה, גם אם היא לא תמהר להשתמש בו. עקב פעילותם של מערכים אלה, גם יריבים בעלי עוצמה, כולל ארצות הברית וישראל, נזהרים שלא לנקוט צעדים העלולים להוביל לעימות נרחב עם איראן.

למרות שאיראן השקיעה משאבים רבים בבניית מערך ההרתעה, יש בו נקודות תורפה שיריביה של איראן יכולים לנצלן. המשטר האיראני מכיר בעליונותה של ארצות הברית ונזהר שלא לגרור אותה לעימות נרחב. לאיראן אין מענה ללחצים הכלכליים הכבדים שהממשל האמריקאי מטיל עליה. גם אין לה מענה לתקיפות הישראליות הרבות על מטרות איראניות ושיעיות בסוריה. איראן נזהרת שלא להפעיל את מערך הטילים שלה נגד ארצות הברית וישראל, אלא במקרים אחדים ובהיקף מצומצם. חיסולם של קאסם סולימאני ומוחסן פח'ריזאדה צריך ללמד את איראן שגם ליריביה יש מערכי הרתעה, שהיא עדיין מתקשה להתמודד עימם.

מילות מפתח: איראן; תפיסת הביטחון; תפיסת האיום; הרתעה; מערך הטילים האיראני; הרתעה גרעינית; הרתעה ימית; המיליציות השיעיות; חזבאללה; טרור

מבוא

איראן היא מדינה בעלת תפיסת ביטחון ייחודית, שתכליתה העיקרית היא להבטיח את יציבות המשטר הנוכחי, לחתור להשגת הגמוניה אזורית ולייצא את המהפכה האסלאמית. תפיסה זו נובעת מכמה גורמי יסוד: ההיסטוריה הארוכה של המדינה האיראנית; האמונה הדתית הרדיקלית, המכתיבה את מדיניות המשטר; שאיפותיו של המשטר, המוביל את המחנה המוסלמי השיעי; מיקומה הגיאוגרפי של המדינה, התורם לחתירתה להרחיב את השפעתה במרחב סביבה; והאויבים בעלי העוצמה הניצבים מולה. גורמים אלה מחייבים את המשטר להתמודד עם איומים רבים, אבל בו בזמן התנהלותו גם יוצרת איומים כלפי משטרים וארגונים באזור (קם, 2004).

מאמר זה מנתח את תפיסת ההרתעה של איראן ואת חשיבותה המיוחדת בעיני המשטר האיראני. יהושפט הרכבי מסביר בספרו המונומנטלי 'מלחמה ואסטרטגיה' כי במרכזה של תפיסת ההרתעה מצוי איום של אחד הצדדים – ברור או משתמע – לפגוע באורח קשה ביריבו, אם זה ינקוט צעד עוין כלפיו. איום ההרתעה יהיה יעיל אם היריב יאמין שלצד המאיים עליו יש הן כלים ויכולת והן נחישות לממש את איומו (הרכבי, 1990). יש גם מצבים של הרתעה הדדית, דהיינו שלכל אחד משני הצדדים יש יכולת לפגוע בצד השני. במצב זה ייתכן שכל אחד משני הצדדים יימנע מלפגוע בצד השני, מחשש שניסיון לפגוע ביריב יוביל לפגיעה הדדית קשה. במסגרת זו המאמר יבחן את יעדי ההרתעה – את האויבים והיריבים החיצוניים שאותם מבקש המשטר להרתיע, שבראשם מצויים כיום ארצות הברית וישראל. ינותחו הכלים המופעלים על ידי איראן למטרות ההרתעה – בדרך כלל כלים צבאיים – ובראשם מערך הטילים הגדול הנמצא באיראן ובידי שלוחיה. תיבחן גם תפיסה עתידית של ההרתעה הגרעינית, אם וכאשר איראן תייצר נשק גרעיני. לאחר מכן תיבחן ההרתעה הנובעת מהשליטה החלקית של איראן במפרץ ומיכולתה להפעיל מיליציות שיעיות ופעילות טרור. לבסוף, המאמר יעסוק במרכיבי העוצמה, אך גם בנקודות התורפה של תפיסת ההרתעה של איראן. המסקנה העיקרית היא שהפעלת כלי ההרתעה יכולה להרתיע את יריביה של איראן, ובכללם אפילו ארצות הברית וכן ישראל. אולם בתפיסת ההרתעה האיראנית יש גם נקודות תורפה שיכולות להרתיע את איראן עצמה מפעולה נגד יריביה. המאמר לא יעסוק בהרתעת יריבים פנימיים, משום שזו תתבסס בדרך כלל על כלים פוליטיים, מטרותיה שונות והיא אינה משתלבת בהרתעה צבאית, ולכן תפיסתה מחייבת ניתוח שונה.

תפיסת האיום האיראנית

ההרתעה היא אבן היסוד של תפיסת הביטחון של איראן. קביעה זו נובעת במידה רבה מכמה מאפיינים של בעיות הביטחון של איראן בעשורים האחרונים, שעיצבו את תפיסתה. ראשית, יריביה העיקריים היו או הינם מעצמות על: רוסיה הצארית וברית המועצות היו האיום העיקרי על איראן, עד שהמשטר הקומוניסטי התמוטט; ארצות הברית היא האיום העיקרי על איראן, לאחר שהמשטר האיראני התנתק ממנה בעקבות המהפכה האסלאמית, ומאז שהתערבה בכוח צבאי במזרח התיכון בשתי מלחמות המפרץ. בשורה השנייה של יריבי איראן נמצאו מעצמות אזוריות ששכנו ממערב לה, בנקודות זמן שונות לאורך ההיסטוריה. הרלוונטית בהן לאיראן בדור הקודם הייתה עיראק בתקופת סדאם חוסיין, שכפה על איראן את מלחמת עיראק-איראן, הארוכה במלחמות המזרח התיכון בימינו, שהשפיעה רבות על תפיסת הביטחון ועל ההרתעה של איראן. בדרג זה תופס המשטר האיראני גם את ישראל כמעצמה צבאית אזורית החותרת לפגוע במעמדה האזורי של איראן, בשיתוף פעולה עם ארצות הברית. ובמישור אחר, איראן נאבקת גם בארגוני טרור שונים הפועלים במדינה ובסביבתה, ובראשם דאע"ש. תפיסת ההרתעה של איראן מכוונת בראש ובראשונה נגד כל היריבים הללו.

בינתיים השתפר מצבה של איראן, משתי בחינות. מאז התפרקות ברית המועצות, רוסיה אינה נתפסת עוד באיראן כאיום משמעותי, והיא אף מסייעת לאיראן. מאז מלחמות המפרץ, עיראק איבדה את עיקר יכולותיה הצבאיות ואינה יכולה לאיים על איראן. אולם במקומן עלתה ארצות הברית כמעצמה המאיימת על איראן. מבחינות מסוימות ארצות הברית מסוכנת לאיראן יותר מברית המועצות בעבר: ארצות הברית השתלטה בשתי מלחמות המפרץ על אפגניסטן ועל עיראק, שכנותיה של איראן ממזרח וממערב; יש לה בעלות ברית ושותפות באזור; היא מחזיקה כוחות צבאיים לא מבוטלים סמוך לאיראן; היא מפגינה נכונות להפעיל כוח צבאי נגד איראן בעת הצורך; היא נתפסת על ידי המשטר האיראני כחותרת להפילו; ויש לה יכולת להפעיל לחצים כלכליים כבדים על איראן, והיא גם עושה זאת.

שנית, בדרך כלל אין לאיראן בעלות ברית של ממש ברמת המדינות, שיוכלו לסייע לה להרתיע את יריביה. בעלת הברית היחידה שעמדה לצידה היא סוריה תחת משטר אסד, האב והבן, אלא שמאז תחילת 'האביב הערבי' הצטמצמה יכולתה של סוריה לסייע לאיראן נגד יריביה. אומנם ההתבססות האיראנית בסוריה חשובה מאוד למשטר האיראני, משום שבניית מאחזים צבאיים בסוריה מסייעת לאיראן לחזק את כושר ההרתעה שלה,

מבחן. מהצד האחר, איראן חותרת לנצל את יכולותיה ויתרונותיה גם כשהיא הצד החלש, באורח מפתיע ובלתי רגיל. זאת על ידי פיתוח אמצעי לחימה פשוטים יחסית אבל קטלניים, ועל ידי תקיפת נקודות החולשה של האויב באמצעים בלתי צפויים ובטקטיקות בלתי שגרתיות, ובנטרול נקודות העוצמה שלו (פינקו, 2017).

מכל מקום, ההתמודדות עם מדינות בעלות עוצמה צבאית וטכנולוגית מחייבת את איראן לבנות יכולות שלא רק יקנו לה הגנה טובה אלא גם ירתיעו את יריביה מייזום התקפה נגדה – בין שמדובר בהתקפה נרחבת ובין במהלך מצומצם. באופן קונקרטי, איראן עשויה לחתור להרתיע את ארצות הברית וישראל מפני נקיטת כמה מהלכים:

- להרתיע את ארצות הברית מפני פעולה צבאית אמריקאית נגד יעדים איראניים ויעדי מיליציות שיעיות, בעיקר בעיראק ובסוריה, ובמצב של הידרדרות – אולי אף נגד מערך הטילים האיראני. מטרת אלה עשויות לכלול גם את אתרי הגרעין האיראניים. איראן גם מנסה להרתיע את ארצות הברית מהמשך הסנקציות הכלכליות עליה ואף החמרתן, ומסיוע לגורמי אופוזיציה איראניים.
- להרתיע את ישראל מפני המשך התקיפות האוויריות נגד יעדי משמרות המהפכה וכוח קודס, ויעדי מיליציות שיעיות מחוץ לאיראן. איראן גם תבקש להרתיע את ישראל מתקיפת מערכי הטילים הנשלטים על ידי האיראנים ושלוחיהם בעיראק, בסוריה ובתימן, ובמצב קיצוני גם בלבנון ואולי אף באיראן עצמה. ומעל הכול, איראן תחתור להרתיע את ישראל מתקיפת אתרי הגרעין באיראן, ייתכן בגיבוי אמריקאי, ומהחבלות באתרים אלה, המיוחסות לישראל.
- נוסף על כך, איראן עלולה לנסות להרתיע מדינות במפרץ ובראשן ערב הסעודית משיתוף פעולה עם ארצות הברית – ואולי גם עם ישראל – מול איראן, ומנקיטת צעדים שיסייעו לנוכחותה ולפעילותה של ארצות הברית במרחב המפרץ.

כלי ההרתעה האיראנית – מערך הטילים

תפיסת ההרתעה של איראן בנויה בחלקה על נתוני היסוד של המדינה האיראנית. במונחים מזרח-תיכוניים, איראן היא מדינה בעלת שטח ואוכלוסייה גדולים. המבנה ההיררכי שלה מקנה לה הגנה טבעית ומקשה על יריביה לפלוש לתוכה. איראן שולטת על כל החוף המזרחי של המפרץ הפרסי, מגבול עיראק ועד גבול פקיסטן, ושליטה זו מאפשרת לה להשפיע על השיט במפרץ ועל יצוא הנפט דרכו, ולהפעיל אמצעים להרתעת יריביה הפועלים במפרץ. איראן היא המדינה בעלת האוכלוסייה

את יכולותיו של חזבאללה ואת האיום על ישראל. אולם מאז 2013 סוריה הפכה לנטל כלכלי על איראן, המעורר תרעומת בחוגים שונים באיראן. עוצמתה הצבאית של סוריה נפגעה קשות במלחמת האזרחים, והיא נזקקת לסיוע צבאי וכלכלי איראני בהיקפים גדולים. איראן גם אינה זוכה לסיוע חיצוני ממשי מול האיום האמריקאי: רוסיה אומנם משתפת פעולה עם איראן בתחום הצבאי והכלכלי ובתחום הגרעין, אך היא לא סייעה לה מול התקיפות הישראליות על היעדים האיראניים והשיעיים בסוריה, והיא מתחרה עם איראן על הובלת שיקומה של סוריה ועל השפעה בה.

ושלישית, איראן נחותה לעומת יריבותיה העיקריות בתחום הקונווציונלי, ובעיקר בתחום הכוח האווירי. חיל האוויר האיראני בנוי עדיין ממטוסים מיושנים יחסית מתוצרת ארצות הברית, רוסיה וסין, או מתוצרת עצמית, ואינו יכול להתמודד במצבו הנוכחי עם חילות האוויר של ארצות הברית ושל ישראל. מסיבה זו הוא מעולם לא הופעל בזירה הסורית מול התקיפות של חיל האוויר הישראלי. גם ההגנה האווירית האיראנית לא הפגינה יעילות רבה מול התקיפות הישראליות בסוריה.

יעדי ההרתעה בעיני איראן

תמונת האיומים בעיני איראן מעלה מסקנה חשובה: למרות נכסיה ויכולותיה של איראן, היא נדרשת להתמודד עם יריבים ואויבים בעלי עוצמה, בחלקם חזקים ממנה, ובראשם מעצמות-על. זו אינה גזירת גורל. בתקופת משטר השאה איראן הייתה בעלת ברית של ארצות הברית וניהלה יחסים קרובים עם ישראל. רק תחת המשטר האסלאמי ניתקה איראן ביוזמתה את יחסיה עם ארצות הברית וישראל, והיא משלמת מתוך בחירה את מחיר העוינות כלפיהן.

ההתמודדות עם מדינות בעלות עוצמה צבאית וטכנולוגית מחייבת את איראן לבנות יכולות שלא רק יקנו לה הגנה טובה אלא גם ירתיעו את יריביה מייזום התקפה נגדה – בין שמדובר בהתקפה נרחבת ובין במהלך מצומצם.

תפיסת ההרתעה של איראן מביאה בחשבון את יתרונה הצבאי והטכנולוגי הגדול של ארצות הברית ואת הצורך לאתר מענה ליתרון זה. בראייה האיראנית, מענה זה נשען על תפיסת הלוחמה האסימטרית, שאומצה על ידי המשטר האיראני עקב נחיתותו לעומת יריבים חזקים. תפיסה זו מחייבת, מצד אחד, לאתר ולנצל את נקודות התורפה הצבאיות והטכנולוגיות של היריב החזק, כך שלא יבואו לידי ביטוי מספיק ומכריע בעת

אבל גורמים אמריקאים חושדים שבכוונתה להגיע לכך. בינתיים איראן מאותתת כי ביכולתה לפגוע, גם במצב הנוכחי, בבסיסים אמריקאיים במזרח התיכון ובבעלות בריתה של ארצות הברית.

כלי ההרתעה החשוב ביותר שפיתחה איראן הוא מערך הטילים, הכולל בשלב הנוכחי טילים שונים עד טווח של 2,000 ק"מ, אך היא חותרת כנראה להאריך את הטווח.

למאגר זה מוסיפה איראן ארבעה מאפיינים חשובים. האחד, מערך הטילים האיראני מגוון: מלבד טילים בליסטיים הוא כולל טילים מסוגים שונים, וביניהם טילי שיט, טילי חוף-ים המגבירים את יכולתה של איראן לפגוע בכלי שיט במפרץ ולשבש את השיט בו, וכן כלי טיס בלתי מאוישים מסוג הטילים האיראניים שפגעו במתקני הנפט הסעודיים בספטמבר 2019; המאפיין השני – איראן משקיעה מאמץ מתמיד לשפר את דיוק הטילים, כדי לאפשר להם לפגוע בדיוקנות במטרות אסטרטגיות וצבאיות; השלישי – איראן בונה מאגרי טילים עבור המיליציות השיעיות שבפיקודה. אלו כוללים בראש וראשונה את מאגר הטילים והרקטות הגדול של חזבאללה, וכן את מאגרי הטילים של המיליציות השיעיות העיראקיות הקשורות באיראן והמאגר של המורדים החות'ים בתימן; המאפיין הרביעי – שמטבע הדברים אינו מוזכר על ידי איראן – אם וכאשר איראן תשיג נשק גרעיני, יגבר גם כושר ההרתעה הטומן בטיילים, שישימשו אמצעי שיגור עיקרי לנשק גרעיני.

בתחום הטילים יש לאיראן יתרון על רוב יריביה במזרח התיכון, ואלה רואים במערך הטילים איום מרכזי. עוצמת ההרתעה הטמונה בטיילים אינה קבועה והיא משתנה לאורך הזמן. יכולת ההרתעה של הטילים האיראניים תגבר ככל שאיכות הדיוק של הטילים תשתפר, ולגבי מדינות מרוחקות מאיראן – לדוגמה במערב אירופה – כושר ההרתעה יגבר גם כאשר טווח הטילים יגדל. מנגד, עוצמת ההרתעה הכרוכה בטיילים עשויה גם להצטמצם, לדוגמה כאשר יעלה בידי המדינה המאוימת לפתח או לרכוש מערכות הגנה יעילות נגד טילים. כך, הצלחתה של ישראל לפתח כמה שכבות של מערכות הגנה נגד טילים – היכולות לפעול בהצלחה נגד הרקטות והטילים שבידי איראן, חזבאללה וחמאס – צמצמה את כושר ההרתעה של יריבים אלה.

מטבע הדברים, למאגר הטילים האיראני יש יכולת הרתעה ניכרת כלפי יריבים נחותים ממנה מבחינה צבאית, כדוגמת ערב הסעודית. אבל למאגר יש אפקט הרתעתי גם כלפי מדינות שעוצמתן הצבאית עולה על זו

השנייה בגודלה במזרח התיכון, המאפשרת לה לגייס מספיק כוח אדם כדי לבנות מערכת צבאית גדולה, והכנסות הנפט מסייעות לה לרכוש ולפתח מערכות נשק מגוונות ולבנות תוכנית גרעין מתקדמת. נתונים אלה, נוסף על היותה המדינה השיעית הגדולה בעולם, מסייעים לה להתערב במדינות אחרות במרחב ולהשפיע על מדיניותן והתנהלותן.

שתי התפתחויות השפיעו במידה רבה על תפיסת ההרתעה של איראן. האחת היא המהפכה האסלאמית, ששינתה את אופי המשטר האיראני מיסודו והניעה אותו להגדיר מחדש את אויביו – ובראשם ארצות הברית וישראל – ואת דרכי ההתמודדות עימם. ההתפתחות השנייה היא מלחמת עיראק-איראן, שהמחישה לאיראן את כישלון ההרתעה שלה כלפי עיראק – שהפגיעה את האיראנים בפתיחת המלחמה ובהפעלת מערך טילים גדול ונשק כימי במהלכה – ואת הצורך לבנות כלי הרתעה מגוונים שיסייעו לה להתמודד עם אויביה החדשים.

כלי ההרתעה החשוב ביותר שפיתחה איראן הוא מערך הטילים, הכולל בשלב הנוכחי טילים שונים עד טווח של 2,000 ק"מ, אך היא חותרת כנראה להאריך את הטווח. עם פרוץ המלחמה עם עיראק בספטמבר 1980, לא היה בידי איראן מאגר כלשהו של טילים בליסטיים מעבר למערך רקטות לטווחים קצרים, בעוד שלעיראק היה מערך גדול של טילי 'סקאד' שנרכשו בברית המועצות. יתר על כן, במהלך המלחמה הפגיעה עיראק את איראן בירי מסיבי של טילים על הערים האיראניות. אומנם איראן מיהרה לרכוש טילים מכל הבא ליד – בעיקר מקוריאה הצפונית, מסוריה ומלוב – וב-1988 הגיבה בירי טילים משלה על ערים עיראקיות, במסגרת מה שנקרא "מלחמת הערים". אולם לעיראק היה יתרון ניכר בתחום הטילים, שתרם תרומה חשובה להחלטה איראן בקיץ 1988 להסכים לסיום המלחמה בתנאים לא נוחים עבורה, ובכללם הישארות כוחות עיראקיים בשטחים איראניים גם לאחר סיום המלחמה.

אולם איראן הפיקה את הלקח. מצד אחד, האיראנים התרשמו מיכולת הפגיעה של מערך הטילים העיראקי במטרות אזרחיות ומהשפעתה הקשה על מורל האוכלוסייה באיראן. מהצד האחר, לחיל האוויר האיראני ומטוסיו המיושנים לא הייתה יכולת להתמודד עם חילות האוויר של ארצות הברית ושל ישראל. כך נעשה מאגר הטילים שבידי איראן לכלי ההרתעה העיקרי שלה כלפי יריביה העיקריים – ארצות הברית, ישראל, ערב הסעודית וארגוני טרור הפועלים נגד איראן, ובראשם דאע"ש. לאיראן אין כיום טילים היכולים לפגוע ביבשת האמריקאית ויידרשו שנים עד שתייצר טילים ארוכי טווח,

גם אם איראן תשיג נשק גרעיני, ולמרות עוצמתו של האיום הטמון בו, כלי ההרתעה העיקרי של איראן לא יהיה בהכרח נשק זה. הסיבה לכך היא שלמרות חומרתו של האיום הגרעיני, הסיכון שאיראן תפעיל אותו נגד ישראל או נגד מדינות אחרות אינו נראה כיום גבוה. לכך כמה סיבות. לאיראן ברור שלישאל יש מאגר של נשק גרעיני, ואין תקדים לכך שמדינה בעלת נשק גרעיני הפעילה נשק זה נגד מדינה שגם ברשותה נשק כזה. אם איראן מעריכה שיש לישראל יכולת מכה גרעינית שנייה, קשה להניח שהיא תסתכן במכה גרעינית על ערים איראניות, שתהרוג מאות אלפי איראנים. יתר על כן, לאיראן ברורה מחויבותו של הממשל האמריקאי לדורותיו לקיומה ולביטחונה של ישראל, והמשטר האיראני חייב להניח שהתקפה גרעינית על ישראל תוביל לתגובה אמריקאית קשה נגד ארצו. קשה עוד יותר להניח שאיראן תתקוף בנשק גרעיני את ארצות הברית עצמה, או אף בעלות ברית אחרות שלה כמו ערב הסעודית (קם, 2007).

מכאן עולה שגם אם איראן תשיג נשק גרעיני, הוא יישמר לטיפול באיום כלפיה במצבים קיצוניים, אם יופעל בכלל. ברוב המצבים, כלי ההרתעה העיקרי של איראן צפוי להמשיך להיות הכלי הנוכחי – מערך הטילים הגדול שלה. הדבר נכון גם לגבי יכולת ההרתעה של ישראל בעיני יריביה, ובכללם איראן. מצרים וסוריה יצאו למלחמה נגד ישראל ב-1973 בידיעה של ישראל לא תפעיל נשק גרעיני, וכנראה מתוך הערכה שישראל לא תפעיל נשק זה נגדן. ואילו כיום, סביר להניח כי איראן מעריכה שכלי ההרתעה של ישראל נגד המערך האיראני כוללים יתרונות כגון חיל אוויר מעולה, מודיעין איכותי, מערך הגנה נגד טילים ויכולת לפגוע במטרות בדייקנות בטווחים ארוכים. בו בזמן נראה שיכולת הגרעין של ישראל לא נתפסה עד כה בעיני איראן כרלוונטית ומאיימת, במצבי המתיחות שהתפתחו בין שתי המדינות.

הרתעה אווירית

במצב הנוכחי, חיל האוויר האיראני אינו משמש כנראה גורם מרתיע עיקרי בתפיסתה של איראן כלפי הזירה הסורית, כנראה משום שבאזור פעילים חילות אוויר הנהנים מעדיפות עליו, כדוגמת חילות האוויר האמריקאי והישראלי. עם זאת, בתחילת 2016 ניהלה איראן משא ומתן עם רוסיה לחתימה על עסקת נשק גדולה, שהייתה אמורה לכלול בין השאר מטוסי קרב מדגם סוחוי-30 ומערכות הגנה אווירית S-400 (קם, 2016). ככל הידוע, עד כה עסקה זו טרם נחתמה, אולם אם וכאשר איראן תקבל אמצעי לחימה אלה, סביר להניח שהם יישמשו גורם הרתעתי חשוב בתפיסה האיראנית.

של איראן, ובראשן ארצות הברית. הסיבה לכך היא שגם אם לארצות הברית יש יתרון צבאי ברור ומשמעותי על איראן, הממשל האמריקאי עשוי להירתע מעימות עימה, אם משום שאינו רוצה להסתבך בעימות נרחב במזרח התיכון, ואם משום שאיראן תוכל לפגוע באינטרסיו בנקודות כואבות – למשל בבעלות הברית של ארצות הברית או בחופש השיט במפרץ.

עד כה הפעילה איראן את מערך הטילים שלה נגד אויבים רק פעמים ספורות, ובדרך כלל ירתה טילים מעטים בלבד. איראן ירתה לראשונה טילים מעטים על מטרות אמריקאיות בעיראק בינואר 2020, בעקבות חיסול מפקד כוח קודס קאסם סולימאני, וכן ירתה ב-2017 וב-2018 טילים על מטרות דאע"ש בסוריה ועל מטרות מורדים כורדים בצפון עיראק. כמו כן ירתה 20 רקטות על כוחות צה"ל בגולן במאי 2018, בעקבות תקיפות אוויריות של צה"ל נגד יעדים איראניים ושיעיים בסוריה. מיעוט המקרים של ירי טילים על יעדים אמריקאיים וישראליים מלמד על כוונתה של איראן לחזק את כושר ההרתעה שלה כלפי יריביה ולאותת שבעתיד תגביר את עוצמת ירי הטילים כלפיהם, אך בינתיים היא מגלה זהירות ואיפוק כדי למנוע הידרדרות לעימות נרחב (זיתון ועמיתיו, 2018; קם, 2019; רובין, 2018; Eisenstadt, 2017).

גם אם איראן תשיג נשק גרעיני, ולמרות עוצמתו של האיום הטמון בו, כלי ההרתעה העיקרי של איראן לא יהיה בהכרח נשק זה. הסיבה לכך היא שלמרות חומרתו של האיום הגרעיני, הסיכון שאיראן תפעיל אותו נגד ישראל או נגד מדינות אחרות אינו נראה כיום גבוה.

הרתעה גרעינית

בשלב הנוכחי אין עדיין לאיראן נשק גרעיני, והיא טוענת שאין לה כוונה לפתח אותו. אולם מאז 1987 בונה איראן תוכנית גרעין מתקדמת ומדאגה, וצריך להניח שזו נועדה בעיקרה לפיתוח נשק גרעיני. נראה כי בשלבים הראשונים נועדה חתירתה של איראן לנשק גרעיני להתמודד עם עיראק, שקדמה לאיראן במאמציה לפתח נשק גרעיני וגררה אותה למלחמה קשה וארוכה, שגם האיצה את תוכנית הגרעין האיראנית. לאחר שסדאם חוסיין איבד את עיקר כוחה הצבאי של עיראק בשתי מלחמות המפרץ, נועד הפיתוח הגרעיני באיראן לבנות מענה לשתי יריבות של איראן שכבר היה להן נשק גרעיני – ארצות הברית וישראל – ולהרתיען מלתקוף את איראן בנשק גרעיני. במקביל, פיתוח יכולת גרעין באיראן נועד גם לחזק את עוצמתה, מעמדה, השפעתה ונוכחותה באזור.

הרתעה איראנית: פיגועי טרור והמיליציות השיעיות

מאז המהפכה האסלאמית נכרך שמה של איראן בפיגועי טרור. בתחילה היו אלה פיגועים נגד יריבי המשטר באיראן ונגד מדינות שסייעו לעיראק במלחמתה נגד איראן. אולם מאז 1984 הוגדרה איראן על ידי הממשל האמריקאי מדי שנה בשנה, במסמך רשמי, כמדינה המעורבת ביותר בעולם בפיגועי טרור. הגדרה זו נובעת מהיקף הפיגועים המבוצעים על ידי איראן ושלוחיה, ומהעובדה שחלק מפיגועים אלה מבוצעים על פי הוראת צמרת המשטר ועל ידי גופים הנשלטים על ידיה. הכרה זו נובעת גם משיתוף הפעולה הנחשף לעיתים בין גורמי ביטחון איראניים לבין ארגוני טרור לא־איראניים כדוגמת אל־קאעדה. עם זאת, טרור הוא כלי הרתעה חשוב אך בעייתי: מאז הופעת אל־קאעדה ודאע"ש, מדינות רבות ובראשן המעצמות מתארגנות נגד פיגועי טרור, ואיראן תתקשה להרבות בהם ולהיות מואשמת כתומכת בטרור.

איראן רואה במערך המיליציות חלק מהעוצמה הצבאית ומיכולת ההרתעה שלה. מערך זה מאפשר לאיראן להציג גוש שיעי שלרשותו עוצמה צבאית מלוכדת, להתערב צבאית גם במדינות אחרות, לאחר הצלחת התערבותו בסוריה, ולפעול לעיצוב המשטרים במדינות שיש בהן אוכלוסייה שיעית.

רעיון המיליציות השיעיות אינו חדש בצמרת האיראנית. הוא החל להתפתח בתחילת שנות ה־80, זמן קצר לאחר המהפכה האסלאמית, עם הקמת ארגון חזבאללה הלבנוני – החשוב והנאמן בין המיליציות – על ידי איראן. כיום כולל מערך המיליציות מלבד חזבאללה מיליציות שיעיות עיראקיות הנאמנות לאיראן, מיליציה אפגנית ומיליציה פקיסטנית, ולאחרונה גם מיליציה סורית. איראן רואה במערך המיליציות חלק מהעוצמה הצבאית ומיכולת ההרתעה שלה. מערך זה מאפשר לאיראן להציג גוש שיעי שלרשותו עוצמה צבאית מלוכדת, להתערב צבאית גם במדינות אחרות, לאחר הצלחת התערבותו בסוריה, ולפעול לעיצוב המשטרים במדינות שיש בהן אוכלוסייה שיעית. ולא פחות חשוב, הוא מאפשר לאיראן לחסוך באבדות איראניות בלחימה ולתמרן מול הלחצים הפנימיים והחיצוניים עליה עקב התערבותה בסוריה ובעיראק; זאת על ידי הטלת האחריות לפעילות במדינות אחרות על המיליציות, בטענה שאנשי צבא איראנים אינם נלחמים בסוריה אלא מסתפקים ביעוץ בלבד (קם, 2017; McInnis, 2017).

בינתיים איראן פועלת להרחבת יכולת הפגיעה והטווח של כלי טיס בלתי מאוישים (כטב"מים) חמושים לביצוע תקיפות אוויריות ארוכות טווח, בצירוף טילים. הדוגמה הבולטת לכך היא ההתקפה האיראנית על מתקני הנפט בערב הסעודית בספטמבר 2019, שלטענת הממשל האמריקאי איראן שיגרה במהלכה תריסר טילי שיוט ועשרים כטב"מים לעבר המתקנים (רויטרס, 2019). בכך המחיש איראן שאינה נרתעת מפגיעה במתקני נפט מרכזיים ומשיבוש השיט במפרץ. אפשר להניח שהשימוש המרשים בשילוב של כטב"מים וטילי שיוט והפגיעה הקשה במתקני הנפט – ללא תגובה סעודית או אמריקאית – תרמו ליכולת ההרתעה האיראנית.

הרתעה איראנית במפרץ

תפיסת ההרתעה של איראן בתחום הימי מתמקדת בעיקר במרחב המפרץ הפרסי, אם כי לעיתים הצי האיראני פועל גם מעבר לו. כבר נאמר כי שליטתה של איראן בחוף המזרחי של המפרץ מקנה לה יכולת פעולה, פגיעה והשפעה ניכרת במפרץ כולו, כולל בצוואר הבקבוק שלו – מצרי הורמוז. יתר על כן, על בסיס לקחי מלחמת עיראק-איראן בנתה איראן יכולת ימית מגוונת. זו כוללת צוללות וצוללות ננס, ספינות טילים, סירות קטנות מהירות החמושות ברקטות או בטיילים, טילי חוף־ים, ארטילריה מהחוף, אלפי מוקשים ימיים ויחידות קומנדו מצי משמרות המהפכה, המאומנות להשתלט על ספינות. גם מיקום הזירה קרוב לבית ופני השטח מסייעים לאיראן – שליטתה בצד המזרחי של מצרי הורמוז ומבנה חוף המפרץ, הרווי במפרצים גדולים וקטנים שיחידות הצי האיראני יכולות להסתתר בהם ולתקוף בהפתעה.

כלים אלה מאפשרים לאיראן לבנות יכולת הרתעה ניכרת בתחום הימי במרחב המפרץ ובסביבתו, ובשנים האחרונות היא גם הרחיבה אותה. אולם מתוך הכרת יחסי הכוחות מול ארצות הברית, איראן נזהרת שלא לנקוט צעדים שיחייבו את הממשל האמריקאי להגיב עליהם בחומרה, כדי למנוע פגיעה וזעזועים בשוק הנפט העולמי. כך, איראן איימה כמה פעמים לחסום את מצרי הורמוז ולמנוע בכוח שיט במפרץ, אך מעולם לא עשתה זאת, משום שארצות הברית הזהירה שבמקרה כזה היא תפעיל כוח כדי לפתוח את המצרים ולאפשר את השיט במפרץ. וחשוב לא פחות, סגירת המפרץ תפגע גם ביצוא הנפט האיראני, וכבר בתקופת מלחמת עיראק-איראן הבינה איראן שסגירת המצרים תפגע בה לא פחות מאשר ביריביה.

למרות שאיראן חוששת כי הממשל האמריקאי מפעיל עליה לחצים כלכליים כבדים כדי ליצור תסיסה פנימית במדינה שתוביל להפלת המשטר, ספק אם יש בידו יכולת מספקת להרתיע את ארצות הברית מהכבדת איום זה. המענה האיראני האפשרי – איום על בעלות ברית של ארצות הברית; איום על יצוא הנפט מהמפרץ; גיוס רוסיה, סין ומדינות אירופיות להשפיע על הממשל האמריקאי לצמצם את לחציו על איראן – עלול שלא להספיק.

מרחבי ההרתעה העיקריים של איראן כלפי ארצות הברית הם המפרץ הפרסי ועיראק. שני מרחבים אלה גובלים באיראן ובשניהם מצויים כוחות אמריקאיים היוצרים איום כלפיה, ולכן היעד האסטרטגי האיראני הוא לצמצם נוכחות זו ולהרתיע את ארצות הברית מלפגוע באינטרסים איראניים. אולם עקב היתרון האסטרטגי האמריקאי, איראן נזהרת שלא לחצות את מה שנראה בעיניה "הקווים האדומים" של ארצות הברית, ונמנעת מנקיטת צעדים שיובילו להידרדרות לעימות נרחב. בין הצעדים המוגבלים שאיראן נקטה או עלולה לנקוט כלפי ארצות הברית, ראוי לציין כמה מהם.

ראשית, איראן מטרידה מכליות נפט וכלי שיט אחרים במפרץ – בעיקר כלי שיט של מדינות מערביות ומדינות המפרץ, ולעיתים גם של ארצות הברית. ההטרדות של השנים האחרונות נתפסו כתגובה על הסנקציות המחודשות שממשל טראמפ הטיל על איראן, וכדי להדגיש שאם יצוא הנפט שלה ייפגע, גם מדינות אחרות ייפגעו. אולם איראן מעולם לא סגרה את המפרץ, מהסיבות שצוינו לעיל. יתר על כן, גם בהטרדת כלי שיט אמריקאיים צריכה איראן להיזהר שלא לחצות את הקו האדום, מחשש מפני תגובה אמריקאית. באפריל 2020 הורה הנשיא טראמפ לצי האמריקאי להשמיד כל ספינת קרב איראנית שתטריד את הכוחות האמריקאיים בים, לאחר שכלי שיט של משמרות המהפכה סיכנו ספינות של הצי האמריקאי במפרץ (Kube, 2020).

שנית, איראן משמיעה איומים מילוליים כלפי יריבותיה, ובראשן ארצות הברית וישראל, מתוך שיקולי הרתעה. כך איראן מדגישה בפומבי שמערך הטילים הגדול שברשותה מגיע לטווח של 2,000 ק"מ, ובכך הוא מכסה את כל המזרח התיכון, ובכלל זה את כל היעדים הצבאיים האמריקאיים הנמצאים בו. גם שאיפתה של איראן להביא להוצאת הכוחות האמריקאיים מעיראק, המלווה מפעם לפעם בירי רקטות של מיליציות שיעיות על יחידות אמריקאיות בעיראק, תורמת ללחץ הרתעתי איראני על ארצות הברית. איראן גם מאיימת לפגוע בכלי שיט אמריקאיים שיאיימו על ביטחון השיט האיראני במפרץ. כך איים מפקד משמרות המהפכה גנרל חוסיין

לשימוש האיראני במיליציות יש לפחות שתי משמעויות לגבי תפיסת ההרתעה. האחת, לחשובות שבין המיליציות – לחזבאללה ולמיליציות העיראקיות – יש ניסיון רב בהפעלת פיגועי טרור ובלוחמה זעירה בסוריה, בעיראק ובלבנון. גם החות'ים צברו ניסיון לחימה ופיגועי טרור בתימן ובחצי האי ערב. במדינות הללו, הטרור והלוחמה הזעירה הם צורת לחימה עיקרית בעשור האחרון. זו גם בעיית הביטחון השוטף העיקרית של ישראל. ניסיון זה הקנה למיליציות ולאיראן יכולת הרתעה חשובה גם כלפי יריבות בעלות עוצמה כארצות הברית, ישראל וערב הסעודית. המשמעות השנייה נובעת מהעובדה שאיראן מספקת כמויות גדולות של טילים ורקטות לחזבאללה, למיליציות העיראקיות ולחות'ים, וכן לארגונים פלסטיניים ובראשם חמאס והג'האד האסלאמי. מערכי טילים אלה מעניקים עוצמה ניכרת לארגונים אלה ומהווים רכיב חשוב ביכולת ההרתעה של איראן.

התפיסה האיראנית: להרתיע את ארצות הברית

אפשר להניח שלהנהגה האיראנית ברור כי לארצות הברית יש יתרון צבאי, טכנולוגי וכלכלי משמעותי על איראן, וכי לזו האחרונה אין יכולת להתמודד עם העוצמה האמריקאית, כאשר היא מופעלת. על בסיס הנחת מוצא זו איראן חותרת לבנות יכולות צבאיות שירתיעו וישכנעו את הממשל האמריקאי כי למרות שהיתרון בצידו, ארצות הברית תשלם מחיר כבד אם תפגע באיראן. לשם כך איראן מפעילה במזרח התיכון כמה כלי הרתעה נגד ארצות הברית ובעלות בריתה, שתרמו לכך שבין שתי המדינות נוצרה מידה של הרתעה הדדית, אם כי לא מאוזנת.

למשטר האיראני אין כנראה ספק לגבי יכולתה של ארצות הברית לפגוע ביעדים איראניים, בתגובה להתגרות איראנית. ספקותיה של איראן נוגעים לנכונותו ונחישותו של הממשל האמריקאי לתקוף יעדים איראניים, כאשר היא מאיימת שארצות הברית תשלם מחיר כבד אם תפגע באיראן. ההערכה האיראנית שארצות הברית לא תמהר לתקוף באיראן גברה כנראה לאחר התקיפה האיראנית של מתקני הנפט בערב הסעודית בספטמבר 2019, כאשר הן ארצות הברית והן ערב הסעודית נמנעו מלהגיב על התקיפה באורח משמעותי. מצד שני, סביר להניח שחיסולו של מפקד כוח קודס קאסם סולימאני בידי האמריקאים חיזק את החשש האיראני שממשל טראמפ עלול להגיב בעוצמה על התגרויות איראניות בארצות הברית. חשש זה השתקף כנראה בכך שאיראן הגיבה בפרופיל נמוך בלבד על הריגתו המכאיבה של סולימאני, למרות היותו איש מפתח בצמרת האיראנית.

להעניק גיבוי לישראל בתקיפת אתרי הגרעין באיראן, כדי למנוע הידרדרות נרחבת במזרח התיכון כתוצאה מהתגרענותה של איראן.

אף על פי כן, יש להביא בחשבון שאיראן תגיע יום אחד לייצור נשק גרעיני. תוכנית הגרעין האיראנית קיימת מאז 1987, ואפשר להניח שמטרתה הסופית היא להגיע לנשק גרעיני. עד כה איראן הסתפקה במעמד של מדינת סף גרעין, והסכם הגרעין שעליו חתמה ב־2015 מחייב אותה שלא לפרוץ מעבר לסף הגרעין. אולם מאז יציאת ממשל טראמפ מהסכם הגרעין, גם איראן חרגה מהתחייבויות ההסכם והתקרבה לסף הגרעין. נשק גרעיני בידי איראן ייצור איום ברמה חדשה וכושר הרתעה חמור יותר כלפי ישראל וערב הסעודית. ישראל תראה בנשק גרעיני בידי איראן איום קיומי עליה, משום שלראשונה תהיה בידי מדינת אויב יכולת לפגוע בישראל פגיעה אנושה, כאשר גישתו הדיקלית של המשטר האיראני תחייב את ישראל להביא בחשבון את האפשרות של התקפה גרעינית עליה. אולם צריך לזכור את המגבלות בהפעלת נשק זה נגד ישראל: ישראל עשויה לפעול נגד אתרי הגרעין באיראן, אם יתברר שזו פורצת לעבר נשק גרעיני; איראן צריכה להביא בחשבון שלישאל יש יכולת מכה שנייה, אם תותקף בנשק גרעיני; וארצות הברית עלולה לפעול במלוא עוצמתה נגד איראן, אם זו תנסה להפעיל נשק גרעיני נגד ישראל.

למרות יכולת ההרתעה של ישראל כלפי איראן וחזבאללה, קיימת ביניהן הרתעה הדדית, משום שגם בטרם השיגה איראן נשק גרעיני, היא יצרה כושר הרתעה משלה כלפי ישראל.

עם זאת, למרות יכולת ההרתעה של ישראל כלפי איראן וחזבאללה, קיימת ביניהן הרתעה הדדית, משום שגם בטרם השיגה איראן נשק גרעיני, היא יצרה כושר הרתעה משלה כלפי ישראל. במרכזו מצוי מערך הטילים הגדול, הן של איראן והן של חזבאללה. כך, גם אם לישראל יש יתרונות על איראן ועל חזבאללה, בעיקר בתחום האווירי, ישראל צריכה להיזהר מנקיטת צעדים שיובילו לירי מסיבי של טילים לשטחה.

תפיסת היריבים: להרתיע את איראן

איראן אינה המדינה היחידה במזרח התיכון המשקיעה משאבים רבים בחיזוק כושר ההרתעה שלה ובהפעלתו מול יריביה. גם יריביה עושים זאת, ובראשם ארצות הברית וישראל, ובמידה פחותה ערב הסעודית ומדינות במפרץ. בעבר, עיראק תחת שלטון סדאם חוסיין הייתה

סלאמי שכלי שיט איראניים יפתחו באש על כל ספינה אמריקאית שתאיים על ביטחונם במפרץ. מפקד הצי של משמרות המהפכה אף הזהיר באפריל 2020 שבידי הצי מצויים טילי ים-ים לטווח 700 ק"מ. המפקד הקודם של צי משמרות המהפכה וכיום סגן מפקד המשמרות, אדמירל עלי פדאוי, הזהיר ב־2014 כי במקרה של מלחמה, איראן תטביע נושאות מטוסים אמריקאיות (Shabad, 2014).

התפיסה האיראנית: להרתיע את ישראל

המשטר האיראני רואה בישראל איום רציני – השני בחשיבותו לאחר האיום האמריקאי – ולכן חשוב בעיניו להרתיע אותה מפגיעה בנכסיו ובהשפעתו במרחב המזרח התיכון. בשנים האחרונות, העימות העיקרי בין איראן לישראל התנהל בזירה הסורית ובשוליה, כאשר חיל האוויר הישראלי תקף בה שוב ושוב מטרות של המיליציות השיעיות ושל משמרות המהפכה – זאת במגמה לשבש את ההתבססות האיראנית בסוריה ואת המאמץ האיראני לבנות חזית נוספת מול ישראל, ולשפר את מערך הטילים הגדול של חזבאללה בלבנון. עד כה לא עלה בידי איראן להרתיע את ישראל מהמשך תקיפות אלה, למרות האבדות הרבות והנזקים הכבדים שנגרמו לכוחות השיעיים והאיראניים מהתקיפות הישראליות. אומנם יש בידי האיראנים יכולות להגיב ולפגוע ביעדים בישראל כדי לנסות להרתיע אותה מהמשך התקיפות האוויריות, בעיקר באמצעות הפעלת מערכי הטילים שבידי חזבאללה בלבנון ובידי איראן עצמה. אבל כבר נאמר שעד כה איראן הפעילה ירי טילים בסוריה נגד יעדים ישראליים במקרים ספורים ובהיקף מצומצם בלבד. הדבר אינו מקרי. הוא משקף גישה איראנית זוהרה, כדי שלא לדרדר את העימות לממדים נרחבים, העלולים להוביל להתייבבות אמריקאית מעשית לצד ישראל, ואולי לתקיפת אתרי הגרעין באיראן.

אומנם עד כה ישראל לא ביצעה תקיפות אוויריות נגד יעדים צבאיים באיראן, אולם במשך השנים אירעו כמה פיצוצים ושריפות באתרי הגרעין האיראניים, כשאחת החמורות שבהן היתה הפיצוץ שאירע במתקן העשרת האורניום בנתנז באפריל 2021, שבו האשימה איראן את ישראל. סביר להניח שאיראן אכן מביאה בחשבון שבתרחיש של עימות נרחב, ישראל עלולה לתקוף יעדים אסטרטגיים באיראן ובראשם אתרי הגרעין – מסיבה כפולה: ישראל הבהירה שלא תאפשר לאיראן להגיע לנשק גרעיני, וישראל כבר תקפה בהצלחה פעמיים אתרי גרעין בסביבתה של איראן, בעיראק ובסוריה, כדי לבלום מדינות אלה מהשגת נשק גרעיני. יתר על כן, במצבים מסוימים, בעיקר אם איראן תחצה את הקו האדום לעבר נשק גרעיני, עלול הממשל האמריקאי

המשתייכת ל"מועדון הגרעין", שנדרשו ממנה 34 שנים ויותר כדי לפתח נשק גרעיני ועדיין לא השיגה אותו. הסיבה העיקרית לעיכוב זה היא המאמץ הבינלאומי, בהובלת ארצות הברית, למנוע מאיראן נשק גרעיני.

שנית, כבר נאמר כי מערכי הטילים של איראן וחזבאללה הם בסיס תפיסת ההרתעה שלה. איראן מאיימת מפעם לפעם להפעיל את מערכי הטילים הגדולים שלה ושל חזבאללה נגד אויביה – אפילו נגד ארצות הברית. כך, מפקד הזרוע האווירית של משמרות המהפכה הזהיר בספטמבר 2019 כי כל הבסיסים והספינות של ארצות הברית הממוקמים בטווח של 2,000 ק"מ מאיראן – באפגניסטן, בכווית, בעיראק, בקטר ובאיחוד האמירויות – נמצאים בטווח הפגיעה של הטילים האיראניים, ובמצב מלחמה איראן תכה ביעדים אלה (צימט, 2019). בפועל, הפעלת מערכי הטילים של איראן וחזבאללה נגד יעדים אמריקאיים וישראליים הייתה עד כה מצומצמת וזהירה, כדי שלא לגרור תגובה קשה נגד יעדים אסטרטגיים איראניים. לעומת זאת, איראן מוכנה להפעיל את מערך הטילים ביתר הרחבה נגד ערב הסעודית ונגד דאע"ש וארגונים אחרים בעיראק ובסוריה.

שלישית, ההתבססות האיראנית בסוריה היא המאחז האזורי החשוב ביותר של איראן. היא נועדה להקנות לאיראן שליטה ומסדרון מעבר במרחב שבין מערב איראן לים התיכון, להחמיר את האיום על ישראל, לחזק את קשריה עם האוכלוסייה השיעית בעיראק ובלבנון ולהבטיח את המשך שלטונו של משטר אסד. אלא שאיראן נתקלה במאמץ ישראלי לערער את ההתבססות האיראנית באמצעות מאות תקיפות אוויריות על הכוחות האיראניים והמיליציות השיעיות בסוריה ובעיראק, ונגד המאמץ האיראני להעביר אמצעי לחימה מתקדמים לחזבאללה ולשפר את איכותו של מערך הטילים שבידיו. עד כה איראן לא מצאה מענה לתקיפות הישראליות, למרות הנפגעים והנזקים הרבים שנגרמו לה, ולא איתרה דרך להרתיע את ישראל כך שתפסיק אותן. הסיבות לכך הן חולשתו של חיל האוויר האיראני, שנמנע מלהופיע בזירה הסורית, אייגילותו של מערך ההגנה האווירית בזירה וחוסר ניסיונם של הכוחות האיראניים והשיעיים בלחימה במרחק מאות קילומטרים מהבית.

ולבסוף, לפיגועי טרור יש משמעות הרתעתית. מעצמות חוששות להתערב בלחימה במזרח התיכון, בין השאר מחשש שכוחותיהן ייפגעו מהתקפות טרור. לצבא האמריקאי, שהשתלט על עיראק ב-2003 ושהה בה עד 2011, היו כ-4,500 חיילים הרוגים. רובם הגדול נהרגו מפיגועי טרור ולוחמת גרילה שבוצעו על ידי מיליציות עיראקיות. הניסיון הקשה של הכוחות האמריקאיים

המדינה הערבית העיקרית שהיה בכוחה להרתיע ולבלום את איראן. אולם מאז שתי מלחמות המפרץ הצטמצמו מאוד כוחה הצבאי של עיראק, ואין בכוחה להרתיע את איראן.

כלי ההרתעה המגוונים ביותר מופעלים בידי ארצות הברית, והם כוללים אמצעים משני סוגים: צעדים צבאיים ולחצים כלכליים. בדרך כלל, מאז שנות ה-90 הממשלים האמריקאיים משתמשים לעיתים באיומים לנקוט צעדים צבאיים נגד איראן ושלוחיה, בעיקר עקב הפעלת טרור על ידי איראן וחזיתות לפיתוח נשק גרעיני. ממשלים אלה השתמשו בניסוח שלפיו כל האופציות לבלית איראן נמצאות על השולחן, כולל האופציה הצבאית. אך הם העדיפו שלא להפעיל את האופציה הצבאית, כדי שלא להסתבך בלחימה נרחבת כדוגמת הלחימה בעיראק ובאפגניסטן. כך, ממשלים כדוגמת ממשל אובמה, ובעיקר ממשל טראמפ, העדיפו להפעיל סנקציות כלכליות כבדות על איראן, שכן התברר שהיא רגישה ללחצים אלה, משום שהם עלולים להוביל לתסיסה פנימית ולסכן את יציבות המשטר באיראן.

באמצעות לחצים ואיומים אלה מבקשים יריביה של איראן, בראש וראשונה, להרתיע אותה מהמשך מאמציה בכמה תחומים עיקריים:

- לעצור את פריצתה האפשרית לעבר נשק גרעיני.
 - למנוע את שיפורם והפעלתם של מערכי הטילים – הן של איראן והן של חזבאללה.
 - למנוע את ההתבססותה של איראן בסוריה ואת הרחבת השפעתה גם בעיראק ובלבנון – שמטרתן ליצור איום נוסף על ישראל ולבנות גשר יבשתי מאיראן לים התיכון.
 - להפסיק את מעורבותה הנרחבת של איראן בפיגועי טרור – במישרין באמצעות חזבאללה, ובסיוע למיליציות שיעיות נוספות.
 - להגביר את נוכחותה והשפעתה של ארצות הברית במרחב המפרץ ובעיראק, כדי לצמצם את השפעתה של איראן במרחב זה ולבלום את ניסיונותיה לשבש את השיט ואת יצוא הנפט של מדינות המפרץ.
- עמידתה של איראן מול מאמצי ההרתעה של יריביה היא מעורבת. מצד אחד, למאמצי ההרתעה יש הישגים, ובתחומים מסוימים אין לאיראן מענה ראוי לאתגרים שמאמצים אלה מעמידים בפניה. מהצד האחר, איראן אינה מוותרת על השגת הנשק, התקדמותה בתחום זה מקרבת אותה לעברו, וכיום היא נמצאת במרחק של כמה חודשים מהחלטה לפתח את הנשק עד שתשיג אותו. ראשית, המאמץ לעצור את איראן בדרך לנשק גרעיני אומנם טרם בלם אותה, אך אין להוציא מכלל אפשרות שיעשה זאת בעתיד. תוכנית הגרעין האיראנית החלה ב-1987, בשלהי מלחמת עיראק-איראן. אין שום מדינה

מענה לסנקציות הכלכליות שהממשל האמריקאי מטיל עליה, שטמונה בהן גם סכנה ליציבות המשטר האיראני. איראן גם מודעת היטב ליחסים המיוחדים בין ארצות הברית לישראל, העשויים לתרום למתן גיבוי אמריקאי לפעולה ישראלית נגד איראן.

לאיראן אין גם מענה למאות התקיפות של חיל האוויר הישראלי נגד מטרות איראניות והמיליציות השיעיות בסוריה ובעיראק, המקשות על ההתבססות האיראנית בסוריה, ואיראן אינה מגיבה כמעט על תקיפות אלה. על התגובה האיראנית מקשה גם העובדה שאיראן והמיליציות השיעיות פועלות במרחק של מאות קילומטרים מאיראן, וחיל האוויר האיראני נחות לעומת חיל האוויר הישראלי ואינו פעיל בזירה הסורית. אומנם יש לאיראן אפשרות להגיב על התקיפות בירי טילים מאיראן או ממערך הטילים של חזבאללה, אבל כנראה ברור למשטר האיראני שבמקרה זה תגובת ישראל תהיה קשה, אולי אפילו כלפי אתרי הגרעין. הוא הדין לגבי ירי טילים על מטרות אמריקאיות. איראן מבינה כנראה שמטחי טילים מסיביים על יעדים אמריקאיים יובילו בהכרח לתגובה אמריקאית קשה.

כבר נאמר כי איראן רואה בשימוש בפיגועי טרור כלי הרתעה חשוב, אולם היא חייבת להיזהר שלא להרבות בפיגועים ולהפוך את השימוש בהם לשיטה – בעיקר נגד יעדים אמריקאיים. זאת משום שבמקרה זה הממשל האמריקאי יגיב בחומרה נגדה, כולל באמצעות הקמת חזית של מדינות נגד הפעלת טרור על ידי איראן. זו אחת הסיבות לכך שאיראן מפעילה את שלוחיה – ובעיקר חזבאללה – בביצוע פיגועי טרור, כדי לטשטש את מעורבותה בטרור.

כושר ההרתעה עשוי לעבור תנודות לאורך הזמן, לטוב או לרע. תנודות אלה יכולות לנבוע משינויים ביכולת הצבאית או בהנהגה של אחד הצדדים, משינויים במצב בעלי הברית או ממהלך דרמטי של אחד היריבים, המשפיע על עוצמת הדימוי שהוא מקרין. כך, חיסולם של מפקד כוח קודס קאסם סולימאני ושל ראש תוכנית הגרעין האיראנית מוחסן פח'ריזאדה חיזק כנראה את כושר ההרתעה של הממשל האמריקאי ושל ישראל, מאחר שאיראן לא הגיבה עד כה על מבצעי ההתנקשויות המפתיעים.

שאלה פתוחה היא כיצד תיתפס עוצמת ההרתעה של ממשל ביידן בעיני איראן, לעומת קודמו. אין ספק שהנשיא טראמפ הוביל גישה מרתיעה כלפי איראן, ובמרכזה יציאת ארצות הברית מהסכם הגרעין והחמרת הסנקציות על איראן. אפילו בגישתו של הנשיא אובמה היו נימות מרתיעות. כך אובמה הדגיש במארס 2012 שהן איראן והן ישראל צריכות להתייחס ברצינות לאפשרות

בעיראק ובאפגניסטן הרתיע את הממשל האמריקאי וממשלות אחרות במידה רבה מהסתבכות בלחימה קרקעית עם כוחות איראניים ושיעיים.

משמעויות

המשטר האיראני נדרש להתמודד עם יריבים בעלי עוצמה, המציבים מולו אתגרים ואיומים צבאיים, כלכליים ומדיניים. המענה האיראני לאתגרים אלה הוא בניית מערך של כלים להרתעת יריביו, ובמרכזו מאגר ענק של טילים באיראן עצמה, וכן בידי מיליציות שיעיות ובראשן חזבאללה. למערך זה יכולת הולכת ומשתפרת לפגיעה ביעדים שונים ברחבי המזרח התיכון, לרבות בישראל. מענה זה כולל גם הפעלת מיליציות שיעיות ללחימה קרקעית, המקנות לאיראן יכולת להעביר כוחות ונשק למרחקים, לבנות השפעה ולפעול ביתר גמישות במרחב גדול. על אלה נוסף מערך ימי גדול המאיים לשבש את השיט ואת יצוא הנפט דרך המפרץ, ואשר מופעל בעיקר במפרץ הפרסי, אך יכול גם לחרוג ממנו. נוסף על אלה, איראן מפעילה רשת של ארגוני טרור הפועלת במזרח התיכון, אך לעיתים גם מעבר לו.

אין ספק שלבניית מערך ההרתעה על ידי איראן יש השפעה לא מבוטלת, גם אם לחלק מיריביה יש עוצמה צבאית ניכרת. ארצות הברית לא הגיבה על הפלת כטב"ם ביון אמריקאי גדול ביוני 2019 באזור מצרי הורמוז, מעבר להחלטה לשלוח 1,000 חיילים אמריקאים נוספים למזרח התיכון. וחשוב מכך, הממשל האמריקאי לא הגיב במידה משמעותית על התקיפה האיראנית של מתקני הנפט בערב הסעודית בספטמבר 2019, מחשש שתגובתו תוביל לעימות נרחב עם איראן. ישראל תוקפת מאז 2014 יעדים איראניים ומיליציות שיעיות בסוריה ובעיראק, אבל עד כה לא תקפה את מערכי הטילים הגדולים באיראן ובידי חזבאללה, שלא לדבר על תקיפת אתרי הגרעין של איראן. למרות שהתרחיש של הפעלת מערכים ואתרים אלה מדאיג את ישראל הרבה יותר, הסיבה העיקרית לרתיעתה של ישראל היא החשש שתקיפות כאלה יובילו להידרדרות נרחבת ורוויית סיכונים בלחימה עם איראן.

אבל גם איראן נזהרת שלא לעבור את הקו האדום ונמנעת מנקיטת צעדים העלולים להוביל לעימות נרחב, שבו ארצות הברית ואפילו ישראל ינצלו נקודות תורפה באיראן. ואכן, בעשור האחרון התבלטו גם נקודות התורפה במערך ההרתעה האיראני, שאינו עונה על כל המצבים. ראשית, גם אם ארצות הברית נזהרת שלא להסתבך בעימות נרחב עם איראן, אין ספק שהמשטר האיראני מכיר בעדיפות האמריקאית, והוא נזהר מלגרור את ארצות הברית לעימות נרחב. יתר על כן, לאיראן אין

הגרעין האיראני, אלא גם באיום הנובע כבר עתה ממאגרי הטילים הנזכרים ובדרכים לבלום אותם.

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ולשעבר סגן ראש המכון. שירת בדרגת אלוף-משנה בחטיבת המחקר באגף המודיעין של צה"ל עד שנת 1991. ד"ר קם מתמחה בבעיות ביטחון של המזרח התיכון ובעיקר בנושא האיום האיראני, במודיעין אסטרטגי ובסוגיות ביטחון לאומי של ישראל. הוא גם מחברם של הספרים **מתקפת פתע ומן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני**. ephraimk@inss.org.il

מקורות

- הרכבי, י' (1990). **מלחמה ואסטרטגיה**. משרד הביטחון, עמ' 221-224. זיתון, י', ראב"ד, א', סלאמה, ד' ואוסמו, ל' (2018, 10 במאי). איראן שיגרה 20 רקטות לגולן, צה"ל תוקף בסוריה. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5256061,00.htm>
- פינקו, א' (2017). **התמודדות הצד הנחות במערכה ימית אסימטרית**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, עמ' 15-16; 65. צימט, ר' (2019, 6 באוקטובר). מאפייני הפעילות ההתקפית הצבאית האיראנית בחודשים האחרונים מעידים, כי איראן מעדיפה פעילות ישירה של כוחותיה על פני הפעלת ארגונים שליחים (Proxies). מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין — מל"מ. https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2019/10/H_221_19.pdf
- קם, א' (2004). **מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני**. משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 25-59.
- קם, א' (2007). **איראן גרעינית: משמעות ודרכי פעולה, מזכר 87**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 43-50.
- קם, א' (2016). רוסיה ואיראן: הילכו שניים יחדיו? **עדכן אסטרטגי, 10** (2), המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://strategicassessment.inss.org.il/wp-content/uploads/antq/f-3632322951.pdf>
- קם, א' (2017). לגיון הזרים השיעי של איראן. **עדכן אסטרטגי, 20** (3), המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://strategicassessment.inss.org.il/wp-content/uploads/antq/f-3135562885.pdf>
- קם, א' (2018). האם האופציה הצבאית מול איראן תחזור אל השולחן? **עדכן אסטרטגי, 21** (3), המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- קם, א' (2019). מערך הטילים — כלי ההרתעה העיקרי של איראן. **עדכן אסטרטגי, 22** (1), המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://www.inss.org.il/he/publication/irans-missile-system-the-principal-means-of-deterrence>
- רובין, ע' (2018, 23 בנובמבר). **טילים כנושאי הדגל של חזון המשטר האיראני**. מכון ירושלים למחקרים אסטרטגיים. <https://jiss.org.il/he/rubin-missiles-as-the-flag-bearers-of-the-iranian-regimes-vision/>
- רויטרס (2019, 16 בספטמבר). "איראן שיגרה 12 טילי שיוט ו-20 רחפנים משטחה בתקיפה על מתקן הנפט הסעודי". **מעריב**. <https://www.maariv.co.il/news/world/Article-719364>
- Eisenstadt, M. (2017, March 29). *Testing the limits: Iran's ballistic missile program, sanctions, and the IRGC*. The Washington Institute for Near East Policy.

של מהלך אמריקאי נגד אתרי הגרעין באיראן, אם כי התנאים למהלך כזה טרם הבשילו. בתקופת ממשל אובמה פיתחה ארצות הברית אמצעי לחימה בעלי יכולת לחדור את המיגון של מתקני הגרעין האיראניים ולגרום להם נזק רב (קם, 2018; Goldberg, 2012). לעומתם, ממשל ביידן נוקט בינתיים גישה הנראית רכה יותר כלפי איראן וסוגיית הגרעין. לעת עתה הוא אינו מתייחס לאופציה הצבאית כלפי הגרעין האיראני. אומנם הוא מבטיח שאיראן לא תגיע לנשק גרעיני בתקופת ממשלו, אך הוא טרם הבהיר כיצד הדבר ייעשה. גישה זו עלולה להיתפס על ידי איראן כהפגנת חולשה, העלולה לפגוע בכושר ההרתעה של ארצות הברית. עם זאת, ייתכן שעדיין מוקדם לשפוט את יכולת ההרתעה של ממשל ביידן, ויש להמתין ולראות כיצד ינהג אם איראן תנסה לפרוץ לעבר נשק גרעיני.

משמעות הדברים היא שבנתונים הנוכחיים יש לישראל מרחב פעולה להמשיך לפגוע ביעדים איראניים ושיעיים בסוריה ובעיראק — כפי שחיל האוויר הישראלי אכן עושה. עם זאת, עקב אבדותיה הרבות של איראן באמצעי לחימה ובנפש והפגיעה בכושר ההרתעה שלה, היא מחפשת מענה שירתיע את ישראל מהמשך התקיפות — בתחום התגובות ההתקפיות ו/או בתחום ההגנה האווירית. לפיכך, יש להביא בחשבון כי למרות שעד כה איראן לא הגיבה בעוצמה ממשית על התקיפות האוויריות, היא עלולה לנסות להגיב עליהן במהלך משמעותי שיחזק את כושר ההרתעה שלה. מהלך כזה עלול להינקט, בין השאר, בעקבות תקיפה ישראלית מכאיבה, שבה ייפגעו לוחמים איראנים רבים או מתקן איראני אסטרטגי.

לעומת המאמץ האיראני לבנות מאחז אסטרטגי בסוריה ובעיראק, שעד כה נתקל בקשיים, איראן בונה שלושה בסיסי הרתעה גדולים יותר — מערך הטילים הענק באיראן; מערך הטילים הגדול והמתפתח של חזבאללה, שלאיראן יש השפעה ישירה על הפעלתו; ומעל הכול, התשתית והיכולת לפיתוח נשק גרעיני בעתיד. שלושת הרכיבים הללו — שאפשר להוסיף עליהם את מאגרי הטילים שבידי המיליציות השיעיות העיראקיות הקשורות באיראן ובידי החות'ים בתימן — מהווים את האיום הביטחוני המרכזי על ישראל. על עוצמת ההרתעה של שלושת הרכיבים הללו תעיד העובדה שעד כה ישראל טרם ניסתה לפגוע בהם, למרות שברורה לה חומרת האיום הטמון בהם. איום זה מופנה לא רק נגד ישראל אלא גם נגד ארצות הברית ובעלות בריתה הערביות, ובראשן ערב הסעודית. משום כך חשוב שישראל תדון עם הממשל החדש בווינגטון לא רק בטיפול באיום

McInnis, J. M. (2017). Proxies: Iran's global arm and frontline deterrent. In K. H. Hicks & M. G. Dalton, (eds.), *Deterring Iran after the nuclear deal* (pp. 25-33). Center for Strategic & International Studies. <https://cdn.mashregnews.ir/d/2017/04/13/0/1904958.pdf>

Shabad, R. (2014, June 5). *Iranian admiral says US aircraft carriers would be targeted in war*. The Hill. <https://thehill.com/policy/international/205283-iranian-official-says-us-warships-a-target-in-case-of-war>

<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/testing-limits-irans-ballistic-missile-program-sanctions-and-irgc>

Goldberg, Jeffrey, *Obama to Iran and Israel: "As President of the United States, I Don't Bluff"*, The Atlantic, March 2, 2012.

<https://bit.ly/3kU9rCj>

Kube, C. (2020, April 22). *Trump tweets order to 'destroy' Iranian boats. Pentagon calls it a warning*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/news/military/trump-tweets-order-destroy-iranian-boats-pentagon-calls-it-warning-n1189876>